

МЕХАНІЗМ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ НЕЗАКОННИМИ РІШЕННЯМИ, ДІЯМИ ЧИ БЕЗДІЯЛЬНІСТЮ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ: ПІДХОДИ ДО УДОСКОНАЛЕННЯ

Деркач Ігор Миколайович,

orcid.org/0009-0006-9302-3368

аспірант

Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України

У статті досліджено механізм відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів прокуратури, та показано, що він базується на принципі об'єктивної відповідальності держави. Проаналізовано нормативне регулювання відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів прокуратури, крізь призму конституційних гарантій, ст. 1174 і 1176 ЦК України, Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» № 266/94-ВР та положень Закону України «Про прокуратуру», які визначають межі повноважень прокурора і слугують критерієм оцінки протиправності. Висвітлено співвідношення загальних і спеціальних правил компенсації та доведено, що саме конкуренція цих підходів разом із фрагментарністю процедур знижує практичну ефективність механізму відшкодування: відносно передбачуваним він залишається переважно у випадках реабілітуючих підстав, тоді як порушення поза їх межами або у «прикордонних» ситуаціях між кримінальним процесом і позапроцесуальною діяльністю прокуратури не мають уніфікованого алгоритму правового реагування.

Розкрито зміст категорій «незаконне рішення», «незаконна дія» та «незаконна бездіяльність» як юридичних фактів, що зумовлюють виникнення обов'язку компенсації, і акцентовано на проблемі відсутності законодавчо закріплених критеріїв незаконності для цивільних, адміністративних і господарських проявів прокурорської діяльності. Систематизовано елементи зобов'язання (суб'єкти, об'єкт, зміст) із розмежуванням майнової та моральної шкоди, а також окреслено процесуальні механізми відшкодування шкоди. Виявлено ключові прогалини регулювання: брак єдиних стандартів доказування й методик оцінки шкоди, неоднорідність судової практики, поєднання позовного й непозовного порядків та застарілість підзаконних приписів.

Обґрунтовано необхідність переходу до цілісної процедурної моделі, що забезпечує зрозумілий «ланцюг» від встановлення незаконності у процесуальному рішенні до фактичної виплати компенсації. Запропоновано напрями вдосконалення: уніфікацію (кодифікацію) процедури відшкодування, чітке розмежування наслідків судового контролю та компенсаційних вимог, оновлення підзаконного регулювання відповідно до чинного КПК і практики судів, узгодження сфер застосування ст. 1176 ЦК України та Закону № 266/94-ВР із запровадженням колізійних правил і процедурних презумпцій (зокрема щодо причинного зв'язку), а також посилення ролі Верховного Суду в уніфікації підходів і врахуванні міжнародних стандартів ефективного засобу юридичного захисту та компенсації. Зазначено потребу перегляду Положення 1996 р. (з урахуванням його застарілості) та уточнення підходів щодо компенсації юридичним особам і відповідальності за спільні незаконні дії кількох органів.

Ключові слова: відшкодування шкоди, органи прокуратури, відповідальність держави, цивільно-правові зобов'язання, незаконні рішення, незаконні дії, бездіяльність, моральна шкода.

Derkach Ihor. Mechanism of compensation for damage caused by illegal decisions, actions or omissions of prosecutor's office: civil law and procedural aspects

The article examines the mechanism of compensation for damage caused by unlawful decisions, actions or omissions of prosecution authorities and demonstrates that its regulatory foundation is based on the principle of the state's strict liability. The regulatory framework of this institution is analyzed through the lens of constitutional guarantees, Articles 1174 and 1176 of the Civil Code of Ukraine, Law of Ukraine No. 266/94-VR, and the provisions of the Law of Ukraine "On the Prosecution Service," which define the scope of a prosecutor's powers and serve as a benchmark for assessing unlawfulness. The study highlights the relationship between general and special compensation rules, proving that the competition between these approaches, coupled with fragmented procedures, diminishes the practical effectiveness of the recovery mechanism: it remains relatively predictable primarily in cases of rehabilitating grounds, whereas violations outside these limits or in "borderline" situations between criminal proceedings and non-procedural prosecutorial activities lack a unified legal response algorithm.

The study clarifies the content of the categories "unlawful decision," "unlawful act," and "unlawful omission" as legal facts giving rise to the obligation of compensation, emphasizing the lack of legislatively established criteria of unlawfulness for civil, administrative, and economic manifestations of prosecutorial activity. The elements of the obligation (subjects, object, content) are systematized, distinguishing between material and moral damages, and the procedural trajectories for their recovery are outlined. Key regulatory gaps are identified: the lack of uniform standards of proof and damage assessment methodologies, inconsistency in judicial practice, the combination of litigation and non-litigation procedures, and the obsolescence of bylaws.

The necessity of transitioning to a holistic procedural model that ensures a clear "chain" from establishing unlawfulness in a procedural decision to the actual payment of compensation is substantiated. Proposed areas for improvement include: the unification (codification) of the compensation procedure; a clear separation between the consequences of judicial review and compensation claims; updating subordinate legislation in accordance with the current Criminal Procedure Code and judicial practice; harmonizing the application of Article 1176 of the Civil Code of Ukraine and Law No. 266/94-VR with the introduction of conflict-of-laws rules and procedural presumptions (particularly regarding causation); and strengthening the role of the Supreme Court in unifying approaches while considering international standards for effective legal remedies and compensation. The need to revise the 1996 Regulation (given its obsolescence) and to clarify approaches regarding compensation for legal entities and liability for joint unlawful actions by multiple authorities is noted.

Key words: *compensation for damage, prosecutor's offices, state liability, civil law obligations, illegal decisions, illegal actions, inaction, moral damage.*

Вступ. Інститут відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів прокуратури покликаний забезпечувати конституційні гарантії судового захисту та компенсацію порушених прав. Проте, чинний механізм реалізації цього права в Україні залишається внутрішньо неузгодженим і недостатньо передбачуваним для потерпілих, що зумовлює неоднорідність правозастосування та ускладнює досягнення ефективного відновлення майнового і немайнового стану особи.

Невирішеність проблеми проявляється, по-перше, у конкуренції та розмежуванні загальних і спеціальних норм, які застосовуються до вимог про компенсацію шкоди завданої органами прокуратури.

На практиці не завжди однаково визначаються межі застосування загальних положень про відповідальність держави за шкоду, заподіяну органами державної влади та спеціальних підстав відшкодування, передбачених для сфери кримінальної юстиції. По-друге, зберігається «подвійність» процедур: право на відшкодування майнової шкоди в окремих випадках реалізується в непозовному порядку у межах кримінального провадження, тоді як моральна шкода зазвичай відшкодовується у позовному порядку. Така модель не забезпечує єдності підходів до доказування, строків, складу шкоди та стандартів компенсації, що негативно впливає на результативність судової практики.

По-третє, нормативна деталізація порядку відшкодування значною мірою спирається на підзаконні приписи, які не були комплексно оновлені відповідно до сучасних умов функціонування прокуратури, процесуальних реформ та потреб післявоєнного відновлення.

По-четверте, потребують доктринального та практичного уточнення ключові категорії «незаконне рішення», «незаконна дія» і «незаконна бездіяльність» як юридичні факти, що породжують зобов'язання з компенсації, а також питання суб'єктного складу зобов'язання: в якій формі має відповідати держава, коли шкода є наслідком спільних незаконних дій кількох органів кримінальної юстиції, та якими мають бути правила розподілу відповідальності.

З огляду на зазначене, потребує аналізу механізм відшкодування шкоди, його елементи, процедурні особливості та проблеми реалізації права на компенсацію, що дозволить сформулювати пропозиції для підвищення правової визначеності, єдності практики та ефективності відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів прокуратури.

Аналіз літературних даних та постановка проблеми. Для окреслення змісту та меж застосування механізмів відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів прокуратури, у наукових джерелах наголошується на застосуванні загальних правил деліктної відповідальності держави. Так, у презентації судді Верховного Суду В. М. Кравчука «Відшкодування моральної шкоди, завданої державою» акцентується на конституційній гарантії компенсації матеріальної та моральної шкоди за рахунок держави [1]. Д. В. Кравчук у статті «Умови цивільно-правової відповідальності держави» підкреслює, що шкода, завдана органами державної влади або їх посадовими особами при здійсненні владних повноважень, відшкодовується незалежно від вини, а зміст цього інституту спрямований на реальне відновлення порушених прав, а не на «персональне покарання» посадовця [2]. Методологічно цю логіку підтримує М. М. Хоменко, який у авто-

рефераті дисертації обґрунтовує відшкодування шкоди, завданої органами державної влади та їх посадовими/службовими особами, як форму цивільно-правової відповідальності держави та аналізує загальні й спеціальні умови компенсації [3]. Разом із тим у зазначених роботах наголошується, що практична реалізація гарантії ускладнюється застосуванням норм: бракує уніфікованих підходів до визначення розміру шкоди, не завжди є прозорими строки та процедура, а виплати можуть затягуватися [1–3].

Окремий напрям формують праці, зосереджені на відшкодуванні шкоди потерпілому від кримінального правопорушення. І. І. Татарин у монографії «Відшкодування шкоди потерпілому, заподіяної кримінальним правопорушенням» описує, що в межах кримінального провадження відшкодування зазвичай пов'язують із прямою шкодою від злочину та процесуальними механізмами її доведення (зокрема через цивільний позов у кримінальному процесі) [4]. Д. О. Любезніков у дисертаційному дослідженні «Досудове відшкодування заподіяної шкоди кримінальним правопорушенням» переносить акцент на досудові інструменти компенсації та міжгалузевий характер регулювання (поєднання норм кримінального процесу, цивільного права і цивільного процесу) [5].

Реабілітаційний підхід до компенсації шкоди від незаконного кримінального переслідування представлений, зокрема, в авторефераті О. В. Капліної «Проблеми реабілітації у кримінальному процесі України», де обґрунтовується значення реабілітуючих підстав і юридичних властивостей рішень, що фіксують незаконність переслідування, як передумови подальшої компенсації [6]. М. Є. Шумило у статті «Способи компенсації моральної шкоди, завданої особі незаконним кримінальним переслідуванням» аналізує саме механізми компенсації моральної шкоди та підкреслює їх зв'язок зі стандартами прав людини і судовою практикою [7].

Практико-орієнтований зріз формують узагальнення Верховного Суду. У дайджесті судової практики щодо відшкодування шкоди, завданої незаконними діями органів ОРД, досудо-

вого розслідування, прокуратури і суду (2018–2023) [8] та у дайджесті практики Великої Палати Верховного Суду (серпень 2023) [9] показано, що право на компенсацію за Законом № 266/94-ВР може виникати не лише тоді, коли незаконність прямо констатована окремим судовим рішенням, а й, наприклад, у разі закриття кримінального провадження через відсутність складу кримінального правопорушення. Там уточнюється процесуальна оболонка звернення: назва поданого документа не є визначальною, а спір фактично розглядається за правилами позовного провадження [8; 9]. Це підсвічує системну проблему розриву між юридичним тригером у кримінальному провадженні та процедурою реального стягнення компенсації, що спричиняє конкуренцію підходів і неоднаковість практики.

Міжнародні орієнтири задають стандарти ЄСПЛ щодо ефективного права на компенсацію, зокрема у справах «Котій проти України» (05.03.2015) [10] та «Біро та інші проти України» (06.10.2022) [11], які підтверджують вимогу «працюючого» внутрішнього механізму відшкодування у разі порушень, пов'язаних із кримінальним переслідуванням/обмеженнями. Ці підходи кореспондують із положеннями Конвенції (ст. 5(5), ст. 13) та Протоколу № 7 (ст. 3), що підвищують вимоги до якості національних процедур компенсації [15].

Важливим для поєднання режимів є й процесуальний блок: КПК України передбачає судовий контроль на досудовій стадії (глава 26), а ст. 303 визначає коло рішень/дій/бездіяльності слідчого, дізнавача або прокурора, які можуть бути оскаржені [12]. Водночас дайджест Верховного Суду щодо відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади (2018–2023), фіксує типову помилку практики: саме по собі задоволення скарги слідчим суддею за ст. 303 КПК не є автоматичним і безумовним підтвердженням протиправності для цілей компенсації — для відшкодування необхідно доводити факт/розмір шкоди та причинний зв'язок, зважаючи на різні завдання судового контролю в КПК і позовної вимоги про компенсацію [13].

Додатково узгодженість знижує підзаконне регулювання. Так, положення про застосування Закону № 266/94-ВР, затверджене спільним наказом 1996 року, зберігає процедурну логіку, що не завжди узгоджується з сучасною моделлю КПК та актуальними підходами Верховного Суду, створюючи ризики формалізму і бюрократичних розривів між рішенням у кримінальному провадженні та реальною виплатою компенсації [14].

У підсумку огляд джерел показує, що дослідження здебільшого розвиваються у двох площинах — компенсація потерпілому від кримінального правопорушення [4; 5] та реабілітаційна компенсація за незаконне переслідування [6; 7], тоді як інтеграція цих підходів у єдину, передбачувану модель саме для рішень, дій чи бездіяльності органів прокуратури значною мірою здійснюється через судову практику і лишається чутливою до процесуального підсумку кримінального провадження та форми заявленя вимоги [8-9; 13].

Це обґрунтовує необхідність подальшого аналізу двоїстості підстав і режимів відповідальності та того, як вона впливає на доказування, вибір процесуального шляху і реальну можливість отримати компенсацію без зайвих процедурних бар'єрів та неоднакових підходів у подібних справах.

Мета та задачі дослідження. Метою дослідження є аналіз механізму відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів прокуратури, виявлення нормативних і процесуальних прогалин його реалізації, узагальнення судової практики та формулювання пропозицій щодо вдосконалення цивільно-правових і процесуальних інструментів захисту порушених прав.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі визначальним для сучасного розуміння зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів прокуратури, є поєднання двох підходів до правового регулювання. Перший підхід ґрунтується на принципі об'єктивної відповідальності держави: компенсація здійснюється не через доведення вини конкретного прокурора,

а з огляду на обов'язок держави як гаранта функціонування правоохоронної системи відновити порушене право [1–3]. Другий підхід пов'язаний із процедурною фрагментарністю: навіть за наявності нормативних приписів про обов'язок компенсувати шкоду, перехід від встановлення незаконності або реабілітуючої підстави до фактичного отримання компенсації нерідко є процедурно неузгодженим і залежить від судового тлумачення та неоднакової практики [8–9; 13–14].

У національній системі права принцип об'єктивної відповідальності держави найбільш виразно проявляється у спеціальних нормах цивільного законодавства та спеціальному законі про порядок відшкодування шкоди, завданої незаконними діями правоохоронних органів. Саме тут закладено ядро гарантій: якщо у кримінальному провадженні ухвалено рішення, яке юридично означає незаконність переслідування, або застосування примусових заходів (у класичній моделі — реабілітуючі підстави), держава має компенсувати шкоду. Однак, практична проблема виникає тоді, коли порушення прав особи є очевидним за змістом (затягування строків, непропорційні слідчі дії, необґрунтовані обмеження прав, процесуальна бездіяльність), але формально не вписується у прямих перелік юридичних фактів, які автоматично відкривають шлях до компенсації. У таких ситуаціях потерпілий змушений переходити в інший правовий режим — доводити протиправність дій, або бездіяльності, причинний зв'язок і розмір шкоди за загальними правилами, що суттєво ускладнює доступ до відшкодування шкоди та послаблює превентивну функцію відповідальності держави.

Особливої уваги потребує проблема конкуренції загальних і спеціальних норм. На рівні загальних приписів держава відповідає за шкоду, завдану органами влади, у межах бюджетної відповідальності, але Кримінальним процесуальним кодексом встановлено спеціальний режим, який має працювати швидше і простіше саме тому, що шкода завдається владними примусовими засобами. Проте на практиці нерідко виникає невизначеність: який саме режим засто-

совувати, якщо шкода завдана діями прокурора на межі кримінального процесу (наприклад, процесуальні рішення, що формально є допустимими, але фактично не відповідають принципам пропорційності та необхідності), або якщо шкода виникла у позапроцесуальній сфері діяльності прокуратури (представництво інтересів держави у господарських чи адміністративних спорах, ініціювання заходів забезпечення позову, подання позовів без належної доказової бази тощо).

За відсутності чітких колізійних правил і зрозумілих критеріїв притягнення до того чи іншого виду відповідальності, суди можуть формувати різні підходи до однакових життєвих ситуацій, а потерпілі — опинитися в умовах правової непередбачуваності. Звідси впливає перший блок пропозицій, спрямований на усунення фрагментарності та створення єдиної процедурної моделі. Сутність пропонованого підходу полягає у необхідності уніфікації процедури переходу від процесуального рішення у кримінальному провадженні до механізму стягнення компенсації. Йдеться не про створення нового права на компенсацію, а про «зшивання» двох стадій: (1) встановлення юридично значущого факту незаконності, або реабілітуючої підстави; (2) реалізація права на відшкодування шляхом зрозумілої, передбачуваної та швидкої процедури. Уніфікований механізм має визначити, які рішення у кримінальному процесі є достатньою підставою для компенсації без додаткового повторного доведення незаконності у цивільному чи адміністративному процесі, а також встановити стандарт доказування, який не перетворює компенсацію на фактично недосяжний результат. У цьому ж контексті критично важливим є розмежування двох інструментів: судового контролю за діями та рішеннями органів досудового розслідування і прокуратури (скарги на рішення, дії чи бездіяльність) та власне механізму відшкодування шкоди.

Задоволення скарги у межах процесуального контролю не повинно автоматично означати безумовне право на компенсацію у кожному випадку, адже інколи суд усуває процесуальне пору-

шення в моменті (наприклад, зобов'язує розглянути клопотання, внести відомості, надати доступ до матеріалів), не встановлюючи такого рівня незаконності, який завжди тягне відшкодування. Водночас і протилежний підхід є хибним: якщо суд у процедурі контролю фактично констатує безпідставність втручання, або порушення базових прав (свободи, недоторканності житла, права власності), то повторне доведення тих самих обставин у процесі про відшкодування суперечить ідеї ефективного захисту. Отже, потрібна законодавча модель, яка чітко визначить правові наслідки різних типів рішень судового контролю для цілей компенсації, зберігаючи баланс між недопущенням автоматизму у прийнятті рішень та гарантією реальної ефективності захисту.

Другий блок пропозицій стосується конкретизації умов та процедур у спеціальному законодавстві та підзаконному регулюванні. Практична проблема полягає в тому, що підзаконні акти, які історично були створені для застосування спеціального закону про відшкодування шкоди, значною мірою не відповідають сучасній архітектурі кримінального процесу, а також не враховують еволюцію підходів Верховного Суду та орієнтири міжнародних стандартів. Саме тому оновлення підзаконного рівня регулювання повинно мати не косметичний, а системний характер: воно має деталізувати кроки, строки, перелік документів, правила оцінки шкоди, порядок виплат і відповідальність держави за затримку виконання. За відсутності такої деталізації компенсаційний механізм залишається процедурно розмитим, що створює для потерпілих додатковий бар'єр, а для держави – ризик повторюваних порушень і збільшення витрат через затягування та додаткові судові кола. Невід'ємною частиною цієї конкретизації має стати законодавче (або принаймні нормативно-узгоджене) визначення переліку юридичних фактів, які є беззаперечним підтвердженням незаконності дій прокуратури для цілей відшкодування. Йдеться про рішення, що не залишають простору для повторного спору щодо самої незаконності. Наприклад, виправдувальний вирок, ухвала про закриття провадження

з реабілітуючих підстав, а також інші рішення, які за своєю правовою природою означають відсутність належної правової підстави для переслідування чи застосування обмежень. Розширення та уточнення цього переліку має враховувати реальну судову практику, зокрема тенденцію визнання певних процесуальних ситуацій юридично тотожними реабілітуючим підставам (наприклад, коли припинення переслідування відбувається з причин, що за змістом збігаються з класичними реабілітуючими умовами). Такий підхід не руйнує принцип вичерпності, а переводить його з формального рівня на змістовний: важить не назва процесуального документа, а його правовий ефект і констатація відсутності законних підстав для втручання.

Окремою проблемою, що потребує нормативного вирішення, є критерії визначення розміру матеріальної та моральної шкоди. У сучасних спорах про компенсацію саме питання розміру часто перетворюється на центральний конфлікт, адже відсутність прозорих методик змушує суди, або застосовувати мінімальні стандарти, або формувати розмір компенсації ситуативно. Для підвищення передбачуваності потрібні єдині критерії, що враховують характер порушення, тривалість незаконного втручання, інтенсивність обмежень прав, вплив на репутацію, професійну діяльність, психологічний стан, необхідність витрат на правову допомогу та інші наслідки. Уніфікація підходів до оцінки моральної шкоди не означає жорсткої тарифікації, але має забезпечити мінімальний стандарт доведення та орієнтири для судів, щоб уникнути крайніх коливань у практиці.

Третій блок пропозицій спрямований на узгодження загальних та спеціальних норм та запровадження чітких колізійних правил. На концептуальному рівні необхідно визначити: спеціальний режим має застосовуватися тоді, коли шкода є прямим наслідком кримінально-процесуального переслідування, або застосування процесуальних примусових заходів, а загальний режим – тоді, коли йдеться про інші владні дії прокуратури поза кримінальним процесом. На практиці багато ситуацій є змішаними, тому законодавче

закріплення колізійних правил має описувати, які критерії пріоритетності застосовувати та як уникати подвійного доведення одних і тих самих обставин. Це дозволить зменшити «процесуальну лоте-рею», коли результат залежить не від суті порушення, а від того, як кваліфіковано позов і яка норма обрана як основна. У межах цього ж блоку логічним є запровадження презумпції причинно-наслідкового зв'язку між незаконним рішенням/дією (бездіяльністю) прокуратури, встановленим у визначеному процесуальному рішенні, та завданою шкодою. Сенс презумпції полягає у тому, щоб перенести центр доказування з потерпілого на державу у випадках, коли незаконність уже констатована уповноваженим судом, або впливає з реабілітуючого рішення. Потерпілий у такій моделі доводить наслідки і розмір шкоди, але не змушений «дублювати» доведення незаконності та причинного зв'язку у повному обсязі. Держава, зі свого боку, зберігає можливість спростувати презумпцію, якщо доведе відсутність зв'язку, або наявність інших обставин, що переривають причинність. Такий підхід підвищує ефективність механізму компенсації, не руйнуючи принцип змагальності.

Четвертий блок пропозицій стосується процесуальної оптимізації та стандартизації. Навіть за наявності матеріально-правових норм, відсутність єдиного процесуального «маршруту» для позовів про відшкодування створює системні труднощі. Необхідно нормативно визначити єдиний порядок судового розгляду таких вимог, незалежно від формальної назви документа та способу формулювання позовних вимог, щоб уникнути ситуацій, коли схожі справи «блукають» між юрисдикціями. Важливо також встановити реалістичні строки розгляду вимог і здійснення виплат, адже затягування компенсації саме по собі нівелює її відновлювальну функцію. Якщо особа роками доводить право на компенсацію, а потім ще тривалий час очікує виконання, механізм перетворюється на декларативний.

Елементом стандартизації має бути і систематизація судової практики: публікація, узагальнення, тематичні огляди та створення зрозумілих орієнтирів для

нижчих інстанцій. Для таких категорій справ стабільність практики є не менш важливою, ніж якість матеріальних норм, оскільки саме практика «заповнює» прогалини і формує передбачуваність. У випадках, коли судова практика розвивається лише через поодинокі прецеденти без подальшого узгодження, існує ризик різномірності та непередбачуваності, що підриває довіру до механізму компенсації.

П'ятий блок пропозицій пов'язаний із впровадженням міжнародних стандартів у національний механізм компенсації. Міжнародно-правова логіка захисту прав людини виходить з того, що порушене право має бути не лише формально визнане, а й реально відновлене, а особа повинна мати ефективний засіб юридичного захисту. Це означає, що компенсаційна процедура має бути доступною, передбачуваною і такою, що реально працює у розумні строки. У контексті незаконних дій органів держави, включно з прокуратурою, міжнародні стандарти підкреслюють не індивідуальну «провину» конкретного посадовця, а обов'язок держави забезпечити відновлення прав через дієві механізми. Тому, імплементація міжнародних підходів повинна стосуватися не лише загальних декларацій, а саме процедурних гарантій: зменшення надмірного тягаря доказування для потерпілих, недопущення повторного доведення уже встановлених обставин, гарантування виконання рішень про виплати та наявність механізмів реагування на системні порушення. У цьому контексті показовим є порівняльний вимір: у праві ЄС підхід до відповідальності держави за порушення прав особи сформовано як доктрина державної відповідальності за порушення зобов'язань, що надають права приватним особам, і ця відповідальність не зводиться до персональної вини конкретного представника держави. Аналогічно у деяких національних моделях (зокрема в азійських правопорядках) допускається механізм компенсації з боку держави з подальшою можливістю регресу до посадової особи лише у випадках грубої недбалості чи умислу. Такий підхід є практично виправданим: потерпілий

отримує ефективне відновлення від «єдиного відповідального суб'єкта» — держави, а держава вже самостійно вирішує питання внутрішньої відповідальності в системі прокуратури, не перекладаючи цей тягар на постраждалу особу.

Шостий блок пропозицій стосується підвищення ролі та чіткості судової доктрини, насамперед на рівні Верховного Суду. Навіть за умови якісного нормативного оновлення, без узгодженої доктринальної позиції щодо ключових термінів і умов (що саме вважати незаконністю для цілей компенсації, які процесуальні рішення мають бути обов'язковими для врахування і не потребують повторного доказування, як співвідносити спеціальні та загальні правила відповідальності, як оцінювати моральну шкоду) зберігається ризик фрагментації судової практики. Тому доцільною виглядає ідея спеціального узагальнюючого акта (практичної рекомендації, або іншого інструменту узгодження), який систематизує підходи, сформульовані у ключових рішеннях, та надає судам нижчих інстанцій зрозумілу матрицю застосування норм. Це, у свою чергу, сприятиме не лише справедливості в конкретних справах, а й профілактиці порушень, оскільки чіткі стандарти відповідальності дисциплінують органи прокуратури у виборі засобів втручання та підвищують якість управлінських і процесуальних рішень.

Системне значення наведених пропозицій полягає у переході від ситуації, коли право на компенсацію існує переважно як нормативна декларація з вибірковою та складною реалізацією, до моделі, де компенсаційний механізм є чітким, процедурно визначеним і передбачуваним для всіх учасників. У такій моделі держава зберігає можливість захищати публічні інтереси через прокуратуру, але водночас несе реальну майнову відповідальність за непропорційні, безпідставні або незаконні втручання. Потерпілий отримує ефективний і відносно швидкий шлях від встановлення незаконності до відновлення порушеного права. Судова практика стає більш однорідною завдяки поєднанню нормативних критеріїв і узгоджених доктринальних підходів, а внутрішні механізми регресу та дисциплінарної відповідальності можуть пра-

цювати як інструмент підвищення якості прокурорської діяльності, не перекладаючи відповідні ризики на постраждалих.

Отже, запропонований комплекс змін має одну інтегральну ціль: перетворити інститут відшкодування шкоди від незаконних дій прокуратури з фрагментарного, процедурно невизначеного та залежного від розрізненої судової інтерпретації механізму на цілісну, зрозумілу та ефективну систему компенсації, яка одночасно забезпечує реальне відновлення прав потерпілих і підвищує правову дисципліну у діяльності органів прокуратури.

Висновки. У результаті дослідження встановлено, що механізм відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів прокуратури, хоча й ґрунтується на принципі об'єктивної відповідальності держави, залишається процедурно фрагментарним і недостатньо передбачуваним для потерпілих. Конкуренція загальних і спеціальних норм, відсутність уніфікованих критеріїв незаконності, різні стандарти доказування та неоднорідність судової практики істотно ускладнюють реалізацію компенсаційного права. Обґрунтовано необхідність переходу до цілісної процедурної моделі, що забезпечує зрозумілий ланцюг від встановлення незаконності до фактичної виплати компенсації, з уніфікацією порядку відшкодування, узгодженням застосування ст. 1176 ЦК України та Закону № 266/94-ВР, запровадженням процедурних презумпцій і посиленням ролі Верховного Суду в уніфікації підходів. Реалізація цих напрямів сприятиме підвищенню ефективності цивільно-правових і процесуальних інструментів захисту та забезпеченню реального відновлення порушених прав.

Відсутність законодавчо закріплених критеріїв незаконності для цивільних, адміністративних і господарських дій прокурорів, брак єдиних стандартів доказування та методик оцінки шкоди, а також різноманітність судової практики формують правову непередбачуваність і ускладнюють реалізацію компенсаційного права потерпілих.

Подолання виявлених прогалин потребує переходу від декларативного регулювання до цілісної процедурної моделі,

яка забезпечує зрозумілий «ланцюг» від встановлення незаконності у процесуальному рішенні до фактичної виплати компенсації. Ключовими напрямками вдосконалення визначено уніфікацію процедури відшкодування, чітке розмежування наслідків судового контролю та компенсаційних вимог, оновлення спеціального підзаконного регулювання відповідно до чинного КПК України і практики судів, законодавче узгодження сфер застосування ст. 1176 ЦК України та Закону № 266/94-ВР із введенням колізійних правил, а також запровадження процедурних презумпцій (зокрема щодо причинного зв'язку), які зменшують надмірний тягар доказування для потерпілого.

Доцільною видається імплементація міжнародних стандартів ефективного засобу юридичного захисту і компенсації та підсилення ролі Верховного Суду в уніфікації підходів через узагальнення практики й формування доктринальних орієнтирів.

Реалізація запропонованих рішень дозволить трансформувати механізм відшкодування шкоди від незаконних дій прокуратури у чітку, передбачувану та оперативну процедуру, яка забезпечує реальне відновлення порушених прав, зменшує ризики зловживань владними повноваженнями й узгоджує національне регулювання з міжнародними зобов'язаннями України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кравчук В. М. Відшкодування моральної шкоди, завданої державою : презентація (Верховний Суд, 13.10.2021). URL: supreme.court.gov.ua (дата звернення: 28.01.2026).
2. Кравчук Д. В. Умови цивільно-правової відповідальності держави. *Київський юридичний журнал*. 2022. Вип. 2. С. 30–38. DOI: 10.32782/klj-2022-2.04.
3. Хоменко М. М. Відшкодування шкоди, завданої органами державної влади, їх посадовими та (або) службовими особами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2013. 20 с.
4. Татарин І. І. Відшкодування шкоди потерпілому, заподіяної кримінальним правопорушенням : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2017. 184 с.
5. Любезніков Д. О. Досудове відшкодування заподіяної шкоди кримінальним правопорушенням : дисертація ... д-ра філософії (081 Право) / Державний податковий університет. Ірпінь, 2024. 235 с.
6. Капліна О. В. Проблеми реабілітації у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 1998. 16 с.
7. Шумило М. Є. Способи компенсації моральної шкоди, завданої особі незаконним кримінальним переслідуванням. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2010. № 1. URL: lj.oa.edu.ua.
8. Дайджест судової практики Верховного Суду щодо відшкодування шкоди, завданої громадянинуві незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду (2018–2023). [Електронний ресурс]. URL: supreme.court.gov.ua.
9. Дайджест судової практики Великої Палати Верховного Суду (серпень 2023). [Електронний ресурс]. URL: supreme.court.gov.ua.
10. Справа «Котій проти України» : Рішення Європейського суду з прав людини від 05 берез. 2015 р. (заява № 28718/09). База даних «Законодавство України». URL: zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 29.01.2026).
11. Справа «Біро та інші проти України» : Рішення Європейського суду з прав людини від 06 жовт. 2022 р. (заява № 14757/12 та 14 інших). HUDOC database. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-219485> (дата звернення: 29.01.2026).
12. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.
13. Дайджест судової практики Верховного Суду щодо відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади (2018–2023). URL: supreme.court.gov.ua.

14. Про затвердження Положення про застосування Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду» : наказ Міністерства юстиції України, Генеральної прокуратури України, Міністерства фінансів України від 04.03.1996 № 6/5/3/41. URL: zakon.rada.gov.ua.

15. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 (з Протоколами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_004 ; Протокол № 7 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 22.11.1984. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/994_804 (дата звернення: 29.01.2026).

Дата першого надходження статті до видання: 26.02.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.03.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 08.05.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)